

המשמעות הסמלית של היין בתרבות היהודית

ד"ר נעמי סילמן

המכללה האקדמית אשקלון

הספר המשמעות הסמלית של היין בתרבות היהודית עוקב אחר המשמעות של הסמל יין. במהלך הספר החוקרת, ד"ר נעמי סילמן, בוחנת את מכלול ההיבטים בהם הסמל מופיע בתרבות היהודית.

מחקרים מראים כי ייצור יין היה נפוץ בארץ-ישראל כבר בעת העתיקה. ההתוודעות הישירה לחוויה של גידול גפנים וייצור יין, של טעם היין וניחוחו, וכן דרך השפעתו על האדם ששותה אותו, הולידה סמל בעל חשיבות תרבותית.

חווית ייצור היין וצריכתו קשורה בחוויה של חוסר וודאות. ייצור יין דורש מעורבות אנושית החל מהבציר, דרך סחיטת הענבים ועד תחילת התסיסה. אך מהרגע שבו מתחיל תהליך תסיסת היין אין בידי האדם שליטה מלאה לא על מהלכו ולא על תוצאותיו, דהיינו על איכותו, ניחוחו וטעמו של היין. כשם שתהליך התסיסה של היין אינו ניתן לשליטה מלאה על-ידי התרבות, כך השפעת שתייתו של המשקה התוסס יוצרת מצב שאינו בר-שליטה, המאיים בפריצת גדרי תרבות. השיכור, הנתון להשפעה הבלתי צפויה של היין, עלול לחרוג בהתנהגותו מגבולות נורמטיביים של התרבות. חוויה זו המושתתת על המתח שבין שליטה והעדר שליטה העניקה ליין כסמל משמעות הקשורה באופן סיסטמטי ליחסים דיכוטומיים ולאפשרות המרה ביניהם. וכך למרות שההלכה הראשונית לא כללה, ככל הנראה, את ברכת היין כחלק מטקסי המעבר השתבץ היין במגוון טקסים שעניינם הבחנות דיכוטומיות ואפשרות השינוי מקוטב לקוטב. היין ממלא תפקיד בטקסי מעבר כגון קידוש, הבדלה, טקס נישואין, ברית מילה ועוד.

שתיית יין תופסת מקום מרכזי גם במהלך טקס ליל הסדר בחג הפסח. ההגדה בנויה סביב שתיית היין. פרופ' תבורי כתב, כי לכתחילה לא נקבעו ארבעת כוסות היין בליל הסדר כחטיבה אחת, אלא לכל כוס יין הוצע טעם מיוחד משלה. על-פי תקנת חכמים, יש לשתות ארבע כוסות יין לפי הסדר הבא: בקידוש - כוס ראשונה, בקריאת ההגדה - כוס שנייה, בברכת המזון - כוס שלישית, בגמר אמירת מזמורי ה'הלל' – כוס רביעית. אולם בתודעה התרבותית המאוחרת נתחברו ארבעת הכוסות לכלל מצווה אחת, וזאת בדומה לארבעת המינים שמצווה ליטול בחג הסוכות. בירושלמי, מסכת פסחים, מובאים מספר טעמים לשתיית ארבע כוסות בליל הסדר:

מנין לארבעה כוסות? רבי יוחנן בשם ר' בנייה: כנגד ארבע גאולות. לכן אמור לבני ישראל:

אני ה' והוצאתי אתכם וגו', ולקחתי אתכם לי לעם וגו', והוצאתי, והצלת, וגאלתי ולקחתי

(שמות ו, ו-ז); רבי יהושע בן לוי אמר, כנגד ארבע כוסות של פרעה: וכוס פרעה בידי, ואשחט אותם אל כוס פרעה, ואתן את הכוס על כף פרעה, ונתת כוס פרעה בידו (בראשית מ, יא); רבי לוי אמר כנגד ארבע מלכויות; ורבנן אימרי כנגד ארבע כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות לאומות העולם. (פסחים י א, יב ע"ב)

כל הטעמים הנזכרים מנויים כמומנטים ברצף תהליכי במעבר בין הקטבים גלות וגאולה. נוסף לשתיית כוסות היין יש הנוהגים להטיף מגביע היין לצלחת כאשר כשקוראים בהגדה את המלים: "דם ואש ותמרות עשן" וכן כשאומרים דצ"ך עד"ש באח"ב שהם ראשי תיבות של עשר מכות מצרים. המהר"ל (רבנו יעקב בן רבי משה הלוי, 1365-1427, ממגנצא), אחד מגדולי הדור שהיה בקי בכל מנהגי אשכנז, וממנו נתקבלו רוב מנהגי סידורי התפילות במחזורים, כותב כי הטעם למנהג הוא כדי להביא את הפורענות על אויבנו ולהרחיק את המכות מעם ישראל. הסבר מקביל של הרחקת הפורענות ניתן גם למנהג להעביר טיפות יין מההבדלה על גבי העיניים. בטקסים מעין אלה מסמל היין לא רק הנגדה בין הכוח הרע לבין הכוח הטוב, אלא גם את אפשרות ההמרה ביניהם.

הצבע האדום ומצב הצבירה הנוזלי המשותף ליין ולדם מעוררים קשר אסוציאטיבי בין היין ודם. אסוציאציה זו מופיעה גם בחלק מהנימוקים למנהגים הקשורים לשימוש הטקסי שנעשה ביין כחלק מסדר פסח. הרמ"א בהגותו לשולחן ערוך (אורח חיים תעג, ה) מסביר את המנהג להוסיף יין לחרוסת:

וחרוסת יעשה, זכר לטיט, ואחר כך נותנין בו מעט חומץ או יין אדום זכר לדם. וכן מובא ב"טור" לגבי ארבע כוסות: "מצוה לחזור אחר יין אדום (אם אין הלבן משובח ממנו)". (טור, שולחן ערוך, אורח חיים תעב, יא). ומסביר ר' ישראל מאיר הכהן (1839 - 1933) בספרו "משנה ברורה":

דכתיב: 'אל תרא יין כי יתאדם' – אלמלא דהאדמימות מעלה וחשיבות, ועוד זכר לדם שהיה פרעה שוחט בני ישראל, ובמקומות שמצוין הגויים להעליל עלילות שקרים נמנעים מליקח יין אדום. (משנה ברורה תעב, לח).

שפע המנהגים בהם היין לוקח חלק, מדגים את הקשר בין התרבות החומרית הקשורה בייצור היין לבין הבחנות תרבותיות נוספות שנוצרו לאורך ההיסטוריה.

ד"ר נעמי סילמן מרצה במכללה האקדמית אשקלון. ספרה "המשמעות הסמלית של היין בתרבות היהודית" יצא בהוצאת הקיבוץ המאוחד.